

KAD SU JOŠ BIJELI JELENI S NEBA DOLIJETALI*

Zimske pjesme "Dotrči jelen devetorog" i druge, lijepo je i poetski objasnila Nijolė Laurinkienė.¹ Prema njoj, te su pjesme Litavci namijenili svetkovini rođenja (i ponovnog rađanja) Sunca. U određenom razdolju te su pjesme doista oživljavale ideju zemaljskog praznovanja Sunčeva kalendara i zato su se trajno sačuvale tijekom kasnijih epoha sve do današnjih dana. Danas ih u našim selima bake pjevaju samo prije Božića.

Međutim, prema našem mišljenju, u toj prekrasnoj poeziji ostalo je još mnogo složenih pitanja koja traže odgovor.

Ovajput ne ćemo govoriti o arhaičnosti zoomorfnih pjesama zimskog doba, koja je mitolozima već poznata. U želji da bolje razumijemo folklor jesenskog i zimskog razdoblja i tražeći u njemu odraze baltičkog kalendara, govorit ćemo i oslanjat ćemo se često, (zahvaljujući načelu paralelizma u pjesmama litavskih koledara o "jelenu koji dolazi"), na podatke iz prvih kitica pjesama i na pjesme u kojima se kao tema javlja jelen.

*Oj, dotrči, oj, dotrči,
brzo jelenče
Na na, Božić je, Božić.
Brzo jelenče devetorogo
Na na, Božić je, Božić.
Na devetom rogu kovači kuju
Na na, Božić je, Božić...*

*Dolijeće jelen devetorog
Oj, Božić je, Božić.
I doletjevši u vodu je pogledao,
Na na, Božić je, Božić.
U vodu je pogledao i rogove prebrojio,
Oj, Božić je, Božić...*

*Oj, i dolijeću
Dva crna jelena, Božiću.
Oj, i gonila ih
Dva hitra lovca, Božiću.
Bježite, bježite,
Ali pobjeći ne ćete, Božiću.
Lovite, lovite,
Ali ulovit ih ne ćete, Božiću.*

*Oi ir atbėga, oi ir atbėga
bistrus alnelis
Lėliu Kalėda, Kalėda.
Bistrus alnelis devyniaragis
Lėliu Kalėda, Kalėda.
An devinto rago kavolėliai kalė
Lėliu Kalėda, Kalėda...²*

*Atlakia alnias devyniaragis
Oi Kalėda, Kalėda.
Ir jis atlėkįs vandeny žiūro,
Oi Kalėda, Kalėda.
Vandeny žiūro ir ragus skaito,
Oi Kalėda, Kalėda...³*

*Oi ir atlakia
Du juodu elniū, Kalėda.
Oi ir atveja
Du mudru strielėiū, Kalėda.
Bėgat, nebėgat
Bet nedabėgsit, Kalėda.
Vejat nevejat,
Bet nedavysit, Kalėda.*

* Iz časopisa "Šiaurės Atėnai" (Sjeverna Atena), 14. 12. 1996.

*Oj, i dotrčali
Do rječice brze, Božiću.
Vodu piju,
U vodu gledaju, Božiću.
Oj, i ja sam pogledao
Na glavu svoju, Božiću.
Na mojoj glavi
Čudesa velika, Božiću.
Velika čudesa,
Devet grana, a deseta strijela, Božiću.*

*Oi ir dabėgo
Strauniu upeli, Kalėda.
Vandenį geria,
Vandenin žiūri, Kalėda.
Oi aš pažiūrau
Ant savo galvos, Kalėda.
Ant mano galvos
Dzideli dzyvai, Kalėda.
Dzideli dzyvai,
Devynios šakos, dešimta strėla, Kalėda⁴*

Takve “Jelenske pjesme” pjevali su koledari zimi svake godine. Mijenjali su se naraštaji koledara, mijenjala su se iskustva, ideje, znanja, mijenjala se priroda, životinje, stalna tema “jelen u pjesmama” proširivala se dodatnom građom – mijenjali su se i mitološki semantemi. U današnje vrijeme bake ih pjevaju najčešće na tipičnu temu, koju pjevaju i drugi narodi (npr. Ukrajinci koji žive u istočnom dijelu Karpatskoga gorja⁵). Litavske bake pjevaju često miješajući teme ili sa semantemima bliskima Ugrofinčima ili Slavenima.⁶

Naprimjer, sa zlatom. U takvim vrstama slavenskih pjesama, čim se spomene jelen ili divlji bik (lit. *taūras*), odmah se kaže da su njegovi rogovi pozlaćeni ili optočeni zlatom. U pjesmama koje su bliže “litavskom tipu”, kovači kuju, lijevači lijevaju, ali nigdje se ne spominje čime okivaju rogove, jer se u tradiciji tih pjesama kaže da na rogovima jelena plamte iskrice ili gori plamičak. I kao tabu: upravo se ističe kako se izbjegava pozlaćivanje rogova, a od zlata se kuju škare ili pehari. (Složit ćete se da škare ili pehari za vino pripadaju kasnijoj atributici). Zašto? Pa zato što Litavci nastoje održati tradiciju, a istovremeno i povijesnu činjenicu, jer arheolozi do danas nisu pronašli predmete od zlata lokalne proizvodnje, koji bi pripadali ranijim stoljećima. Osim toga, znamo da su Prusi (iščezlo staro baltičko pleme) zlato i srebro još u XI. st. smatrali bezvrijednim.⁷

U našoj svijesti stvarana je koncepcija da se glavni Božićni blagdan zimskog perioda formirao tada, kada je ratar shvatio značenje Sunčeve prekretnice (solsticija, suncostaja) 22. prosinca. Tek 354. g. naše ere Rimljani su prvi put započeli brojiti godine od datuma Kristova rođenja.

Međutim, prema litavskom doživljavanju svijeta poseban značaj dodijeljen je Mjesecu, a ne Suncu. Vidimo kako se razbija naivna dogma: ako se u Litvi razvijalo poljodjelstvo, onda je tamo bio i korišten Sunčev kalendar. Poljodjelstvo se u Litvi razvijalo još od razdoblja neolita i tzv. “rat” između Sunca i Mjeseca nastavljao se samo u dogmama i kasnijem folkloru, a prema poimanju ljudi ta dva nebeska svjetlila lijepo žive u slozi i suraduju. A od kakve je važnosti Mjesec za Božićni blagdan?

Litavski znanstvenici, koji se bave proučavanjem zimskog razdoblja, citiraju pjesme u kojima preko visokih planina i niskih dolina, na željeznim ili glinenim kotačima za *tri* dana i *tri* noći [pjesmu *Tris dieniņas, tris naktiņas / Iet pa kalnu dziedadam*, – (litavski: *Tris dieneles, tris nakteles / Eina per kalnā dainuodama*): *Tri dana, tri noći / ide po gori pjevajući* – pjeva i letonski narod, posljednji od živih baltičkih naroda, srodan Litavcima] dolazi sivi konj ili voštana kobilica i dovozi Božić. Premda znamo da bi bilo kakvo spominjanje već arhaičnog broja 3 trebalo ukazati na pozornost i da je glavni Božićni blagdan Badnjak i Badnja noć. Noću kraljuje Mjesec, a ne Sunce. Jednako tako se

i nadnevcu drugih glavnih kalendarskih blagdana (Poklade, Uskrs) sve do danas ne računaju prema Suncu nego prema punom Mjesecu.

Iz kalendara-štapa, šifriranog u XIV. st. i nađenog pokraj mjesta Strėva, a opisao ga je M. Gusev, jasno se vidi da onima koji su ga izrađivali uopće nije bila važna jesenska ravnodnevnica (ekvinocij) 23. rujna, niti im je važan bio Božić. U tom kalendaru najvažniji datum je određeni proljetni dan, koji je jednako tako bio izračunat prema određenoj Mjesečevoj mijeni.⁸

Osobita pozornost u Litvi posvećuje se knezu Mjesecu i njegovim tajanstvenim mijenama, jer je poznat njegov utjecaj na život ljudi, biljaka i životinja. Svaka baka i danas svoje gazdinstvo vodi na način da uzima u obzir Mjesečeve mijene. O Mjesečevu ciklusu ovise i različite prirodne pojave: plime i oseke, mriještenje riba, razmnožavanje zvijeri, mjesečni ciklusi žena itd. Čovjek se savršeno prilagođuje prirodnim događanjima i tako oblikuje pravilno poimanje svijeta koji ga okružuje.

Zadržimo se na starom i zanimljivom litavskom nazivu iz XVII. st. za mjesec *rujan* – *rujis*⁹ i na temi *jelena*. Mjesec rujan doba je parenja jelena. Parenje najčešće započinje krajem kolovoza (datumi malo osciliraju). Najintenzivnije je u rujnu i završava u listopadu.

U Litvi¹⁰ nisu svo vrijeme živjeli jeleni samo jedne vrste. (Sada žive dovezeni plemeniti jeleni.) Estonski znanstvenik Kalju Paaver pisao je da je analiza kostiju jelena, koji su prije 5-6 tisuća godina živjeli u Litvi, pokazala da su Kalinjingradska oblast, Litva i Letonija bili područje na kojem su obitavale najjače i najljepše vrste plemenitih jelena. Tu su im bili najpogodniji uvjeti za život, a poznato je da su oni ovdje živjeli još u II. i I. tisućljeću prije naše ere.¹¹ Ako spominjemo (uzimajući u obzir prosjek) plemenitog jelena iz razdoblja neolita, onda bismo u “jelenskim pjesmama” trebali potražiti i stare relikte. Pogledavši detaljnije i našavši te relikte, mogli bismo razmišljati i o sjevernom jelenu kao o glavnom i stvarnom poticaju za stvaranje velikog kulta.

Koji su nam relikti ovaj put osobito važni? Jedan od njih bio bi sljedeći: u pjesmama se spominje dvojina, koja je naslijedena iz starog indoeuropskog prajezika. Dvojina je i tada bila korištena za imenovanje parova ljudi, životinja, ptica, dijelova tijela ili jednostavno za označavanje stvari (u našim pjesmama kaže se “*du elniu*”, koristi se dvojina, a ne množina). (Uzged rečeno, pretpostavlja se da se indoeuropski prajezik počeo raspadati u razdoblju V.-III. stoljeća prije naše ere.)

Osim toga, u pjesmama se spominje ženski rod: “*atlėkė baikštoji elnė*”¹² – “*dotrči plašljiva košuta*”. Znači, govori se o ženki sjevernog jelena, jer su ženke s rogovima (i to bijelim!) samo od te vrste. Sjeverni jeleni na teritoriju Litve živjeli su u poslijeledenom dobu.¹³

U većini litavskih “jelenskih pjesama” govori se o tomu kako on ili ona dotrči do vode, “*u vodu gleda i rogove broji*”.

Estonski proučavatelj kulture etnografske skupine *sami*, Mikk Sarv, upoznao nas je sa činjenicama iz ekspedicije na poluotok Kolu 1990. g.: Ujesen se sjeverni jeleni sele s mora na poluotok radi parenja. Dolaze u krdima i plivaju preko rijeke koja presijeca poluotok. Na drugoj strani rijeke žive ljudi. Nedaleko se nalazi kamenje na kojem se pak nalaze petrografi s urezanim likovima sjevernih jelena. Preplivavši rijeku, jeleni se okupljaju u krda na mjestu koje se u finskom jeziku (!) zove *Ruija*, a poznat je i drugi naziv – *Turja* (estonski i finski). M. Sarv nije znao što bi mogao značiti naziv *Ruija*, jer se na estonskom

za parenje upotrebljava naziv “*rykne aika*”. Ovdje ima još mnogo posla za jezikoslovce, jer im je za to potrebno detaljnije istraživanje.¹⁴

A što se o sjevernim jelenima čuje na teritoriju Litve? Oni mogu živjeti samo u onim područjima u kojima najviša temperatura dosiže +10°C! Tijekom srednjega ledenog doba oni su još zimovali u Litvi. Kostii sjevernih jelena nalazimo u sve tri baltičke države, a groblje kostiju u Kalinjingradskoj oblasti datira čak iz perioda neolita.

Sve vrste jelena žive slično. Osnovu “jelenske zajednice” čini “obitelj” (iz pisma šumara A. Kamičaitisa iz grada Alytusa autorici). Predvodnik jelenskog krda je ženka. Predvodnica postaje “odrasla zdrava košuta, koja ima veliko iskustvo i obvezno vodi za sobom mladunče”. U slučaju da nema mladunčeta, dužnosti predvodnice preuzima druga ženka. Ona prva dolazi na pašnjak i dok svi pasu, njezina je dužnost cijelo vrijeme paziti, promatrati okolinu.

Rogovi su za jelena znak hijerarhije i jakosti, jer u doba parenja takvom jelenu, koji ima posebno dobro razvijene rogove, ženke pripadnu bez borbe. Borba se odvija između jelena čiji su rogovii jednaki. Kako jelen stari, njegovi rogovii slabe.

Nakon parenja ženke se odvajaju, a mužjaci formiraju svoja krda – “klubove”: stariji svoje, mlađi svoje. Koji jelen biva predvodnik krda mužjaka? “U stadi prvi ide njegov najslabiji član. Njega prisiljavaju da bude prvi, u pravom smislu te riječi, u svim opasnostima. Složit ćete se da su oba slučaja nevjerovatno razumna: samo će ženka koja ima mlado biti toliko oprezna da njezin oprez može spasiti čitavo stado, a samo su jaki mužjaci najveća vrijednost populacije, zato se i oni moraju čuvati”, osim toga, moći će se suprotstaviti neprijatelju koji ih prati i zato idu na začelju stada. Doba trudnoće kod ženki odgovara periodu trudnoće u žena. Jasno je da je način života jelenske “zajednice” djelomice trebao odgovarati načinu života prvobitnih ljudskih zajednica. U kameno doba sjeverni jelen bio je prva životinja s kojom je čovjek-lovac živio zajedno, promatrao je, učio od nje, pripitomio je i, bez sumnje, lovio. Jeleni su imali velik utjecaj na razvoj ljudske djelatnosti i religije. U religiji je kult jelena prošao sve etape – od animizma, totemizma do svete mitske životinje.

Godine 1984. uspjeli smo od 47-godišnje Valentine Sviklienė iz grada Varėne (Dzūkija) zapisati ovakvu priču: “[...] Djeco, kažu, čekajte, gledajte kroz prozor – dotrčat će jelen. [...] bit će vrlo lijep [...] bijel, bijel [...] s vrlo lijepim vijencem [...] i stopala jelena bit će bijela i kraj repića bit će bijel, pa će, kažu, poletjeti ... Kao da je, kažu, s neba pao, pa su mu oblaci isprali rep i obojili kopita”. I kada Jelen izlazi iz šume, onda i biva Božić. (Dakle, u listopadu je završilo parenje, formirali su se “klubovi”, smanjile su se zalihe hrane, na rubu šume pojavili su se jeleni i tada počinje Božić!)

Ne ćemo odmah razmatrati to da se u priči prigodom važnih kalendarskih blagdana očekuje dolazak bijelog Praoca ili da se u pjesmama osjeća element žrtvovanja jelena, nego ćemo prihvatiti samo tu činjenicu da priča daje datum kasnijeg Božića. Podsjetimo se da su “jelenske pjesme” – pjesme koledara.

Jelen je noćna životinja. Sjetimo se zagonetke iz V. dijela “Litavskog folkloria”: “*Na nebu je jelen. Što je to? – Mjesec.*”¹⁵

Ne ćemo razmatrati mjesečeve rošćice, neparne mjesečeve brojeve i druge teme, nego ćemo pogledati hoćemo li naći veći Mjesječev utjecaj na jelene u doba parenja.

Evo što obično govore ljudi litavskog sela kada imaju na umu stvaranje svijeta ili kalendara: “Ljeti Mjesec ide niže da bude kratka noć, zimi je noć duga – znači da on ide

naviše”. Mjesec se kreće: diše ili spušta. Pun Mjesec ide naviše od mladog – to je zima” (zapis autorice, od donositelja iz okolice Jiezna).

Već smo ranije razmatrali izmjenu Mjesečevih otklona, povezujući je s parenjem jelena, a sada ćemo vidjeti hoćemo li naći vezu između Mjesečeve putanje, dok presijeca ekliptiku, i doba parenja.

Podatke o datumima parenja (promatranje je vršeno u razdoblju od 1979. do 1989. g.) dostavio je šumar Algirdas Kamičaitis (iz Alytusa). Mislimo da bi trebalo izvršiti točnije izračunavanje, jer još nismo uspjeli izračunati točke Mjesečeve putanje prema lokalnom vremenu; zbog toga bi neke točke mogle malo i promijeniti svoje mjesto. Osim toga, vrlo je teško odrediti točan datum početka i završetka parenja i zbog toga bi se i te točke mogle donekle promijeniti, ali za konačne rezultate to i nije od velikog značaja. Nakon izvršenog izračunavanja, prvi zaključci bili bi sljedeći:

Početak parenja počinje onda, kada Mjesec presijeca ekliptiku (presijecanje površine Zemljine orbite s linijom nebeske sfere), ili dan-dva prije presijecanja ili tijekom samog presijecanja. Zato mislimo da upravo mjesto Mjeseca uz ekliptiku daje poticaj parenju. Ovaj zaključak (kao i drugi koji će biti predstavljeni u nastavku teksta) potvrđen je u već navedenim terenskim istraživanjima. (Zaboravimo ovaj put da biolozi i prirodoslovci kažu kako parenje jelena počinje zato što vrijeme postaje svježije, ima više magle, mijenja se ispaša, itd.)

Parenje završava i dok se Mjesec približava presijecanju ekliptike, ali razmak je već malo veći: 4-5 dana, iako postoje i razmaci od 3 i 6 dana.

Samo parenje dosiže vrhunac dok je Mjesec iznad ekliptike.

Vrhunac parenja najčešće biva dok Mjesec još nije pun. (To podsjeća na način na koji su rimski svećenici promatrali ili računali Mjesečevu putanju: kada bi naišli na fazu nepunog Mjeseca, nazvali bi ga *nonus* /deveti/, to bi javno razglasili i svi bi znali da je do punog Mjeseca ostalo još devet dana.) Međutim, vrhunac parenja biva i za vrijeme mladog Mjeseca i za vrijeme uštapa.

Za vrijeme čitava razdoblja parenja bivaju otprilike 3 Mjesečeve promjene.

Za vrijeme parenja uvijek je jedan pun Mjesec.

Kad se sve to sabere, jasniji su i ovi zaključci: parenje jelena ovisi o Mjesecu i ekliptičkim promjenama.

Još su u stara vremena ljudi znali za jesenski nepromjenjiv datum “*kad se jeleni pare*”. Samo što je taj nepromjenjiv datum trajao tijekom cijelog mjeseca rujna, a ne samo jedan dan, kao što je to prema današnjem astronomskom Sunčevu kalendaru – 23. rujna.

Ako znamo da je Mjesec mjerilo vremena, onda to isto možemo reći i za jelene.

Pronađena je sličnost između 9 sinodičkih (ili 10 sideričnih) mjeseci i kalendara ženske trudnoće, zato se i kaže “devet grančica” i “deseti vrh krošnje”, računajući od začeća do dočeka prvog punog Mjeseca (sve do devetoga). Tj. tako se naziva prirodno pronađeni period od 273 dana, koji traje od jesenske ravnodnevice do najkraćih ljetnih noći. To vremensko razdoblje određujemo s točnošću u mjesec, a ne s točnošću u dane. Nije li se zbog toga u izvorima često tvrdilo da su Litavci glavne blagdane slavili čitav mjesec?

Upada u oči računanje vremena od mladog Mjeseca do drugoga mladog Mjeseca s jednim značajnim punim Mjesecom.

Dolazimo do još jednog zaključka, a to je da je još prerano objavljivati osnovu baltičkog kalendara, ako se to radi samo uz pomoć Sunčeva kalendara, jer su još uvijek nedovoljno

proučena stara fenološka promatranja životinja i značaj Mjeseca (koji je osobito jasan u najstarijim slojevima folkloru) za sustav našeg kalendara.

Možda bi sada bilo vrijeme govoriti o tomu, kada –

*Po rugsėjo prieš žiemelė
Tave, mūsų vožėlėi,
dievų garbei brauks.*

*Nakon rujna prije zime
Tebe, naš jarčiču,
žrtvovat ćemo u čast bogova.*

Komentari Nadije Neporožnje:

Litavsko objavljivanje ovoga članka bilo je namijenjeno prije svega litavskim folkloristima, zato su za hrvatske čitatelje potrebna dodatna objašnjenja. Osim toga, moje pedagoško iskustvo (predavanje litavske i slavenske mitologije na Vilniuskom sveučilištu) dopušta mi da hrvatskim stručnjacima pragmatički objasnim i prokomentiram pojedine tvrdnje iz ovoga članka.

¹Laurinkienė, Nijolė. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose* (skyrius: Kalendorinių apeigų ir dainų semantinė sistema. Elnias). Vilnius 1990, p. 71-75 [u prijevodu]: *Odrasi mita u litavskim kalendarskim pjesmama* (odjeljak: Semantički sustav kalendarskih obreda i pjesama. Jelen). Vilnius 1990., str. 71-75;

Laurinkienė, N. *Devyniaragio elnio semantikos akcentai* // Liaudies kultūra. Vilnius, 2000, t. 1(70), p. 31. [u prijevodu]: *Semantički akcenti devetorogog jelena* // Narodna kultura. Vilnius 2000., t. 1(70), str. 31.

²*Dzūkų melodijos*. Sudarė ir parengė Genovaitė Četkauskaitė. Vilnius, 1981. Nr. 105 a. [u prijevodu]: *Dzūkijse melodije*. Sastavila i priredila Genovaitė Četkauskaitė. Vilnius, 1981. br. 105 a.

³Lietuvių tautosakos rankraštynas (saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute), Nr. 2209, daina 38. [u prijevodu]: Zbirka rukopisa litavskog folkloru (čuva se u Institutu za litavsku književnost i folklor), br. 2209, pjesma 38.

⁴Ibidem, br. 448a, pjesma 90.

⁵O motivima iz ovoga članka A. Ragevičienė podnijela je znanstveni referat na Drugom međunarodnom kongresu Ukrajinista, koji je održan 22.-28. kolovoza 1993. g. u Lavovu. Slušaatelji (folkloristi iz regije Ukrajskih Karpata) su povoljno ocijenili Ragevičienėnin znanstveni rad i potkrijepili njezinu ideju svojim primjerima zapisa folklorističkih ekspedicija u Karpata.

Za folkloriste su već postali klasika naširoko poznata izdanja zapisa ukrajskih pjesama iz XIX. st. J. Holovackog, upravo iz ove karpatske regije. Podsjetimo se da je Halyčku pretpovijesnu regiju sâm J. Holovacki priključio zemlji koju je nazvao “Velika Hrvatska”. Budući da je Holovacki koristio (usput rečeno, oslanjajući se na srpsku i rusku ideologiju pisanja “tradicionalista” XIX. st.) svoje izmišljeno etimološko načelo pisanja, u dva stupca dajemo iste tekstove, od kojih je onaj u drugome stupcu transliteriran prema pravilima današnjega ukrajskog jezika. Tekstove citiramo prema izdanju koje je J. Holovacki za objavljivanje pripremio živeći i radeći već u Vilniusu:

“Народныя пѣсни галицкой и угорской Руси, собранныя Я. Ѡ. Головацкимъ. Часть II. Обрядныя пѣсни. Изданіе Императорскаго Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ. – Москва. Въ Университетской типографіи (М. Катковъ), на Страстномъ бульварѣ. 1878. (Т. III Галицкія народныя пѣсни при общественныхъ праздникахъ и увеселеніяхъ.)

str. 48. А. Коляда. 15. ХОЗЯЙКЪ [GAZDARIC]

Стоить ми, стоить, свѣтолонька нова,
 Ой дай, Боже!
 А въ тѣй свѣтолонцѣ гей газдиненька,
 В'на собѣ ходить, зъ ч'лядю говоритъ,
 Зъ ч'лядю говоритъ, въ квартирку
 ся дивить,

Дивится, дивить, въ чистое поле;
 Ой высмотрѣла дивное звѣрье,
 Дивное звѣрье, тура-оленя,
 На холовцѣ ж му та девять рѣжкѣвъ.
 Ой крикнула ж в'на на свои слуги:
 "Служеньки жь мои найвѣрнѣйшіи!
 Беригъ же собѣ шовковѣ сѣти,

str. 49.

Другѣ застрѣйте яснѣ стрѣлы,
 Чей спѣймаете дивное звѣрье,
 Дивное звѣрье, тура-оленя.
 Якъ поймаете, вѣдъ разу вбѣете,
 Вѣдъ разу вбѣете, роги зщибете,
 Роги зщибете, шубу здоймете,
 Ой принесете, та й повѣсите,
 Та й повѣсите въ новѣй свѣтлонцѣ,
 Въ новѣй свѣтлонцѣ, чомъ на стѣнонцѣ,
 Все жь тото буде гей газдиненьцѣ"

Стоить ми, стоить, свѣтолонька нова,
 Ой дай, Боже!
 А въ тѣй свѣтолонцѣ гей газдиненька,
 В'на собѣ ходить, з челяддю говоритъ,
 З ч'ляддю говоритъ, в квартирку
 ся дивить,

Дивится, дивить, в чистое поле;
 Ой высмотрѣла дивное звѣр'є,
 Дивное звѣр'є, тура-оленя,
 На холовцѣ ж му та девять рѣжкѣвъ.
 Ой крикнула ж в'на на свої слуги:
 "Служеньки ж мої найвѣрнѣйшіі!
 Беригъ же собѣ шовковѣі сѣті,

str. 49.

Другѣі застрѣйте яснѣі стрѣлі,
 Чей спѣймаете дивное звѣр'є,
 Дивное звѣр'є, тура-оленя.
 Як поймаете, вѣдразу вб'єте,
 Вѣдразу вб'єте, роги зщибете,
 Роги зщибете, шубу здоймете,
 Ой принесете, та й повѣсите,
 Та й повѣсите въ новѣй свѣтлонцѣ,
 В новѣй свѣтлонцѣ, чом на стѣнонцѣ,
 Все ж тото буде гей газдиненьцѣ"

А. Колядки ПАРОВКОВИ (ПАРНЮ) [ЗА ДЕЩКА]

str. 62.

По загуменю пшеничку сѣ
 Ой дай, Боже!
 Пшеницю сѣ, злотомъ лелѣе,
 Гожій молодець личко вмивае,
 Личко вмивае, коня сѣдлае,
 Коня сѣдлае, збору збирае,
 Бере вѣнъ собѣ та снѣпокъ стрѣлокъ,
 Золотый лучокъ, ясну шабельку
 Та до батенька вѣнъ промавляє:
 "Най ся, батенько, борзо збирае!
 Ой поїдемо та до Галича." –
 Ой выступали всѣ Галичане,
 Всѣ Галичане, з мѣста мѣщане:
 "Просимо тебе, гордый молодець,
 На мису злота, на чашу вина!"

str. 62.

По загуменню пшеничку сѣ
 Ой дай, Боже!
 Пшеницю сѣ, злотом лелѣе,
 Гожій молодець личко вмивае,
 Личко вмивае, коня сѣдлае,
 Коня сѣдлае, збору збирае,
 Бере він собѣ та снѣпок стрѣлок,
 Золотый лучок, ясну шабельку
 Та до батенька він промавляє:
 "Най ся, батенько, борзо збирае!
 Ой поїдемо та до Галича." –
 Ой выступали всі Галичане,
 Всі Галичане, з міста мѣщане:
 "Просимо тебе, гордый молодець,
 На мису злота, на чашу вина!"

Вѡнъ на все тоє ничь не зглядає,
 По пѡдъ домоньки стрѣлы пускає.
 “Просимо тебе, гордый молодче,
 На кречну панну, на Вѡрмяночку,
 На Вѡрмяночку, на мѣщаночку!” –
 Вѡнъ все тоє ничь не зглядає,
 По пѡдъ домоньки стрѣлы пускає,
 А до батонька вѡнъ промовляє:
 “Най ся, батенько, коня примає!
 Бо поѣдемо въ чистое поле,
 Въ чистое поле, а въ темный лѣсокъ,
 За чорнымъ туромъ, за грубымъ звѣромъ.”
 Якъ надыбали чорного тура,
 Чорного тура, грубого звѣря,
 И снѡпокъ стрѣлокъ не дострѣляє,
 И сивъ коничокъ изъ нѡгъ западає,
 Гордый молодець зъ страху вмлѣває,
 А чорный турець такъ промовляє:
 “Не бѡйся мене, забьешъ ты мене,
 str. 63.

Поѣдешъ же ты въ недѣлю рано,
 Тогди жъ ты мене та й пострѣлаешъ,
 Ясновъ шабельковъ та й порубаешъ,
 А за славоньку панну дѡстанешъ.”

Винъ на все тоє ничь не зглядає,
 По-пѡдъ домоньки стрѣлы пускає.
 “Просимо тебе, гордый молодче,
 На кречну панну, на Вѣрмяночку,
 На Вѣрмяночку, на мѣщаночку!” –
 Винъ все тоє ничь не зглядає,
 По-пѣдъ домоньки стрѣлы пускає,
 А до батонька винъ промовляє:
 “Най ся, батенько, коня примає!
 Бо поѣдемо в чистое поле,
 В чистое поле, а в темный лѣсокъ,
 За чорнымъ туромъ, за грубымъ звѣромъ.”
 Якъ надыбали чорного тура,
 Чорного тура, грубого звѣря,
 И снѣпокъ стрѣлокъ не дострѣляє,
 И сивъ коничокъ изъ нѣгъ западає,
 Гордый молодець зъ страху вмлѣває,
 А чорный турець такъ промовляє:
 “Не бѣйся мене, заб'єшъ ти мене,
 str. 63.

Поѣдешъ же ти в недѣлю рано,
 Тогди жъ ти мене та й пострѣлаєшъ,
 Ясновъ шабельковъ та й порубаєшъ,
 А за славоньку панну дѣстанешъ.”

U ovim koledarskim pjesmama motiv lova uspoređuje se sa ženidbom, prevladava obvezna lovna atributika, tema *luka i strijele*, odvija se dijalog između mladića i mladoženje s *crnim turom* – *чорним турцем* (v. i p. 68-69).

⁶Voditeljica odjela pjesničkih zbirki Instituta za litavsku književnost i folklor, dr. Bronė Stundžienė, s kojom sam ljubavno surađivala pripremajući ovaj komentar, primijetila je da se od svih litavskih etnografskih područja (Žemaitija, Aukštaitija, Suvalkija, Dzūkija) samo narodne pjesme Dainavsko-Dzūkijskog kraja odlikuju bogatom tematikom kalendarskih pjesama; osim toga, taj “repertoar” najčešće je sličan bjeloruskim i ukrajinskim pjesmama. – N.N.

⁷Epitet “zlatan” ne bi uvijek trebalo shvaćati u doslovnom smislu. Poljski folklorist Stanislav Černik podsjeća da u staroj narodnoj poeziji “epitet ‘zlatan’ rekordno nadmašuje sve ostale epitete i obasiže sve grane života”: “epitet ‘złoty’ wybiega rekordowo ponad inne epitety i obejmuje wszystkie dziedziny życia. Istnieją pewne podstawy do twierdzenia, że im starsza poezja, tym więcej tego złota” (str. 286). “Nie brak kur złotych, złotopiórego kaczora i złotonogiej kaczki. Jest i więź murowana, złotem, srebrem pobijana. Najwięcej związków ze zwierzętami ofiarnymi lub symbolicznymi. U nas śpiewano kolędę o turze, co złote różki ma, a na Rusi Kijowskiej byliny o złatorogich turzycach. O rozpowszechnieniu złotych rogów świadczą tradycje obrzędowe: bywało, że na dożynkach piekły się woły ze złotymi rogami, na weselnych ucztach magnackich – złatorogie jelenie; dwanaście ich całkowicie pieczonych stało podczas święconego u

województwa Sapięhy w Dereczynie. Symbolizowały nieustający dostatek w ciągu dwunastu miesięcy. [...] Nieslychanie silny kult złota w starożytności, zwłaszcza w Grecji, musiał promieniować daleko w czasie i przestrzeni. Na pewno odbił się w niejednym szczególe naszego folkloru i utrwalił się w pieśni. Może i nasze wołaszki złotorogie, tury i jelenie wywodzą się z odległej starożytności?” // Czernik Stanisław. *Stare złoto. O polskiej pieśni ludowej*. Warszawa, 1962, s. 287.

⁸ Гусев М. Древний литовский календарь // Известия императорского археологического общества. Т. 5 СПб., 1865., с. 338-353; [u prijevodu]: Gusev M. *Stari litavski kalendar* // Izvješća carskog arheološkog društva. Т. 5 СПб., 1865., 1865., стр. 338-353. Autor piše da je 20. rujna 1856. g. od “neumornog istraživača litavske starine, Teodora Narbuta, dobio kopiju starog predmeta, za koji se pretpostavlja da bi mogao biti stari kalendar (str. 340). [Podsjetimo se da piše o poznatom otkriću iz 1838. g., poljski nazvanom *Berło Gedemina*, rus. *Жезль Гедемина*, hrv. *Žezlo Gediminasa*]. M. Gusev piše da je to “metalni valjak ili palica, iznutra željezna, a na vrhu pokrivena bakrenim ili brončanim listom u koji su zakucani [...] zlatni čavlići”. Prema autorovu mišljenju, to je “dragocjeni primjerak, kako po svom vanjskom izgledu, tako i po svojoj nesavršenoj unutarnjoj strukturi mjesečeva kalendara starih naroda i, kako se sa sigurnošću može pretpostaviti, starih Litavaca” (str. 338), i izvodi zaključak: “... u predstavljenom primjerku staroga litavskoga kalendara nisu zamjetni tragovi tjedana s određenim brojem dana; već, naprotiv, sve navodi na uvjerenje da se u poganskoj Litvi računanje vremena vršilo od jedne mjesečeve faze do najbliže i da one nisu određivale jednako udaljene dane odmora jedne od drugih” (str. 352-353).

⁹ U litavskom jeziku jasan je sljedeći etimološki lanac: rujà (doba tjeranja, parenja) > rujōs (nom. množ.) (rujū) (gen. množ.) > rujūnis > rujū > rùjus > rùjaus mēnesis (mjesec rujan). Pronađimo sem koji nas zanima prema sljedećem izdanju: Lietuviu kalbos žodynas. Т. XI. Vilnius 1978, P. 914 [u prijevodu]: Rječnik litavskog jezika. Т. XI. Vilnius, 1978., str. 914:

1. rujà [...] 1. – *parenje zvijeri i životinja, doba parenja*. [...] Doba parenja jelena. P. 915 [Još jedno značenje riječi rujà]:

2. rujà [...] rujōs (rujū) mjesec – rujan;

rujūnis [...] > 2.rujà [...]: – također daje značenje: rujū mēnuo (mjesec parenja) – mjesec rujan.

I ovdje (str. 915) piše da rùjus ima i značenje rùjaus mēnesis – mjesec *rujan*, ali može biti i *kolovoz*.

Aktualizacija naziva mjeseca *rugsėjis* (u hrvatskom jeziku *rujan*) u etimološkom lancu s korijenom *ruj* – ostala je i proširila se i u nekim drugim slavenskim jezicima i dijalektima. Primijetiti ćemo da je njezina rasprostranjenost zanimljivo zabilježena u djelima J. Holovackoga i podudara se s onim baltičkim i slavenskim kulturnim arealom u kojem je bilo moguće pronaći i arhaične kalendarske pjesme. J. Holovacki se bavio arheografijom i slavenskom etnografijom još u djetinjstvu: u znamenitoj zbirci *Русалка Днѣстровая* (Rusalka s Dnjestra) (У Будимѣ, 1837.) iznio je bibliografska i paleografska znanja o rukopisima koji se čuvaju u knjižnici samostana Svetog Onufrija u Lavovu: “*Коротка вѣдомость о рукописях Славянских и Руских находящихся в книжници Монастиря Св. Василя Вел. у Львовѣ*” (Kratko izvješće o rukopisima Slavena i Rusa, koji se nalaze u knjižnici manastira Sv. Vasilija Vel. u Lavovu) [tiskarska pogreška; trebalo bi pisati:

Святого Онурія (Svetog Onufrija) – N.N.]. U tom prikazu, na stranicama 123-124, pod točkama 7, 9-13, navedene su i pojedine lingvističke i paleografske osobitosti čuvanih rukopisa. U popisu *Prologa* je i objašnjeno da su to u stvari “životi svetaca, izloženi po mjesecima za svaki dan” (“*житія Святих уложени посл мсяцослова на всяк день*”, str. 123).

Pogledajmo u kojem kontekstu se tamo nalazi *Руин* koji nas zanima: “13. Пролог від Септемврія до початку Априля в лист, 408 л. написан 1715 года, в двох стоўпах. Окрім греческой назви декуда и руська: Септемв. рек *Руин*” (objasnili smo – N.N.), Декембр. рек. Студинец, Генаврь рек. Просинець, Февруарій або Февраль рек. Шчень. Март рек. Сухій, Априль рек. Березень?” (Ibidem, str. 124)

U almanahu koji je sastavio njegov brat Ivan Holovacki, a objavljen je 1847. g. u Веџу, “Вннокъ русинамъ на обжинки. Ч. II.” (str. 240-254), J. Holovacki je objavio članak “Поділъ часу русинѡвъ на обжинки. Ч. II.” (Rusinska razdioba vremena), u kojem razmatra nazive godišnjih doba, mjeseci, dana u tjednu u raznim slavenskim jezicima, kronologiju kršćanskih blagdana, etimologiju nazivlja i sl. Holovacki naglašava nazive koji se ponavljaju u slavenskim jezicima, jedino se ne podudara redoslijed i objašnjava to klimatskim razlikama.

Etnološka istraživanja karakteristična za romantizam Jakiv Holovacki nastavio je i preselivši se 1868. g. u Vilnius, gdje je svoje slavističke interese proširio i na baltičke teme. Tako su se u popisu naziva mjeseci na raznim jezicima, koji je sastavljen u Vilniusu, jedan pored drugoga našli stupci s nazivima za mjesece na hrvatskom i litavskom jeziku. Kao ilustraciju donosimo faksimil iz arhiva J. Holovackog, koji se čuva u Lvovu, u Knjižnici V. Stefanyka Ukrajinske Nacionalne znanstvene akademije: u 588. predmetu, na 67. listu i na drugoj strani toga lista, među drugom gradom (slavenske gramatike, povijesti jezika, leksikološka pitanja drugih rukopisa) nalazimo i poredbenu tabelu naziva mjeseci na slavenskim jezicima, ali i na litavskom i letonskom jeziku, koju je sâm Holovacki zapisao. Na 67. listu, ispred stupca na litavskom jeziku, [prema autoru T. Narbutu koji je 1835. g. objavio u Vilniusu *Povijest litavskog naroda – Dzieje narodu litewskiego* I t., p. 294 – osim toga, oblici koje je zapisao T. Narbut priližno su bliski današnjem standardnom litavskom jeziku], zapisana su dva stupca koja J. Holovacki naziva *Иллирійско-Словенскіѡ*, iako sâm autor dvoji kako bi nazvao te jezike, jer je precrtao ranije nazive: “*Корутан, Старо-Серб*”.

Tako su se, jedan uz drugog, našli hrvatski i litavski nazivi mjeseci, među njima i hrvatski “*rujan*”. Uz ovu našu temu ovdje nalazimo i drugi zanimljiv arhaični leksik. J. Holovacki je jezične nazive zapisao približno, zato su na drugoj strani prva četiri stupca više vezana uz ukrajinski jezik (staro pismo i današnje) i njegove dijalektalne oblike. Holovacki navodi i izvor – sljedeće stare pisane spomenike. Ispišimo jasnije iz arhivskog lista sljedeće napomene:

*) Prolog rukopisa u knjižnici samostana Sv. Onufrija u Lavovu.

**) Četveroevandelje, koje je G. Norov dobio u Palestini, u crkvi Sv. Save.

Dakle, okolnosti prisustva prve napomene već su jasne. Pogledajmo dalje faksimil. U drugom izvoru, obilježenom s**), – naziv 9. mjeseca *Руень* nalazimo u prvom stupcu sa zabilježskom: “*Старо-болгарск. из XII стол., из XIII, XIV стол.*” i u drugom stupcu sa zabilježskom: “*Старо-руск. из XV стол.*”. Slična varijanata je i u sljedećem stupcu – “*в Галич.*” – t.j. u Galyču, u zapadnoj Ukrajini: *Ревень*. Prikazana etimologija slična je

Aldona Ragevičienē

i s nazivima za mjesec rujan, koje je J. Holovacki zapisao za češki jezik: 9. mjesec: “*zaří*”, 10. mjesec – “*říjen*” (češki *září* < *zá-říjen* znači mjesec koji je prije *řijena* – N.N.).

Stoga je razvidno da je etimološka analiza i baltoslavenska komparacija naziva mjeseci J. Holovackoga, za vrijeme života u Vilnius, bila rezultat njegovih paleo-komparativnih interesa iz vremena dok je još živio u Ukrajini.

¹⁰ Na zaključke i hipoteze istraživanja trebali bi obratiti pozornost jezikoslovci, poglavito indoeuropeisti. Razvoj prabaltičkih toponima, poglavito hidronima, praktički u cijeloj istočnoj i jugoistočnoj Europi dopušta nam pretpostaviti da su u pretpovijesnom razdoblju tamo živjela i baltička plemena, a među njima i prapretci Litavaca. Osim toga, u obzir treba uzeti i prilično aktivnu migraciju tih prapredaka. Seleći se s jednog područja na drugo, prapretci Litavaca nisu zaboravljali svoje pjesme, pa tako

ni one kalendarske, najarhaičnije. Zato tematiku jelena-tura u litavskim kalendarskim pjesmama ne treba ograničavati samo na današnje područje Litve.

¹¹ Паавер Калью. *Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене*. Тарту, 1965, с. 238; [u prijevodu]: Paaver Kalju. *Formiranje teriofaune i prilagodljivost pribaltičkih sisavaca u aluviju*. Tartu 1965., str. 238:

“Plemeniti jelen predstavljen je u paleofauni svih kasnoaluvijskih gradišta i naseobina u Litvi [...]. Ako se u kasnim aluvijskim spomenicima Estonije ne nalaze ostatci plemenitog jelena, a u Letoniji prema brojnosti zauzimaju u prosjeku deseto mjesto, onda je ta vrsta u Litvi, prema količini ostataka kostiju, na prvome mjestu među vrstama lovno-industrijskih zvijeri, i u spomenicima je predstavljena bolje nego los”.

¹² Lietuvių literatūros katedros rankraštynas Vilniaus Universiteto bendrame rankraštyne. Rinkinio Nr. 10, eilės, Nr. 41; [u prijevodu]: Zbirka rukopisa katedre za litavsku književnost u općoj zbirci rukopisa Vilniuskog sveučilišta. Zbirka br. 10, redak br. 41; Dzūkų melodijos. Sudarė ir parengė Genovaitė Četkauskaitė. Vilnius, 1981. 621 p.; [u prijevodu]: Dzūkijске мелодije. Sastavila i priredila Genovaitė Četkauskaitė. Vilnius 1981. str. 621.

¹⁵ Paaver K., Op. cit., str. 281: “Pitanje o vremenu obitavanja sjevernog jelena u istočnom Pribaltiku razmatrano je u lokalnoj zoološkoj literaturi već u prošlom stoljeću. Autori su to vrijeme obično uključivali u doba rasprostranjanja faune tundre u Pribaltiku, koja je tamo prodrla krajem ledenog doba, međutim, konkretnije obitavanje sjevernog jelena u tom području i razlozi njegova nestanka još nisu objašnjeni”.

¹⁴ Tu bi trebalo biti i drugo značenje – “liūnas, bala” (močvara, baruština). Vidi: Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius, 1981, p. 283; [u prijevodu]: Vanagas A. Etimološki rječnik litavskih hidronima. Vilnius 1981., str. 283 ukazuje: litavski toponim *Rūjos*, letonski toponimi *Rūja*, *Rūjupe*, *Rūjas*. Međutim, litavski jezikoslovac K. Būga i letonski jezikoslovac M. Rudzīte smatraju to ugrofinizmom. Stoga A. Vanagas izvodi zaključak: “Smatra se da su i letonski *rāja* i kaš. *rąja* posuđenice iz ugrofinskih jezika, usp. zapadno finski *ruoja* ‘liūnas, bala’ (močvara, baruština), karel. *ruoja* ‘liūnas, bala’, estonski *roe* ‘liūnijos, klampynēs, dumblina tekmē’ (močvara, živi pijesak, bara, baruština, gliboviti, muljeviti tok [...]) Zato je sasvim moguće ugrofinsko podrijetlo toponima s *rūj-*, *rāj*. Ali veza toponima s *ruj-* (*Rujā* i dr.) i korijena *rūj-* kod

naziva mjesta, zbog vokalizma izaziva i sumnju”. Upravo posljednja misao A. Vanagasa mogla bi biti argument u korist A. Ragevičienė.

¹⁵ Lietuvių tautosaka. T.5. Vilnius, 1968, p. 530, Nr. 6202; [u prijevodu]: Litavski folklor. T.5. Vilnius 1968., str. 530, br. 6202.

*S litavskoga prevela:
Mirjana Bračko, Ivanec*